

het Reglement wel nodig was - alweer, kan een historicus dat uitmaken? - antwoordt hij dat zij geen dag te vroeg kwam. Zij kwam zelfs net te laat om de overgang van de Zwolse gemeente (die van vader en zoon Thorbecke) naar de Hersteld-Luthers en te voorkomen (p. 164, 165).

Enige kritische opmerkingen mogen hier nog volgen. Ik betreur het dat de schrijver niet reeds aan het eind van hoofdstuk III een korte samenvatting en plaatsbepaling van het Reglement heeft gegeven. Nu worden we in hoofdstuk IV (de reacties van de gemeenten en de definitieve invoering) bij stukjes en beetjes gewaar, welke aspecten de problematiek had. Hoofdstuk V is met zijn 43 pagina's als 'Slotbeschouwing' wel erg lang uitgevallen, al is de indeling, zoals gezegd, doorzichtig genoeg. Het is een mengeling geworden van lange samenvattingen, nieuwe gegevens en evaluerende beschouwingen. Verder vraag ik me af, of de schrijver wel terecht concludeert dat door uitvaardiging van het Koninklijk besluit van 19 september 1818 'het Evangelisch-Luthers kerkgenootschap gesticht' werd (p. 156) en bij gevolg, of hij wel de juiste hoofdtitel heeft gegeven aan zijn boek. Is de 'stichting' van een Kerk afhankelijk van het beschikken over een door de staat vastgesteld reglement? Terecht constateert Estié meer dan eens het verschil in structuur tussen de Gereformeerde Kerk en de Evangelisch-Lutherse gemeenten voor de tijd tot aan de respectieve Reglementen toe en op grond daarvan ook het verschil in betekenis van die regelingen voor de opbouw van de desbetreffende Kerk. Maar daarom vormden de Luthers en toch ook vóór 1818 wel een 'kerkgenootschap' ('godsdienstige gezindheid' was de grondwettelijke term tot 1840) in de zin van de grondwet en volgens het uit de Verlichtingstijd stammende spraakgebruik van die tijd? Wanneer de auteur zich bijvoorbeeld nog eens over de pagina's 129, 159, 161, 182, 190 tot en met 196 van zijn boek wil buigen, zal hij ontdekken zich zelf bij die mening te hebben aangesloten. Wat Estié over de rol en invloed van Willem I opmerkt, lijkt me iets te veel uitgaan van hetgeen in een later stadium van diens opvattingen kan worden vastgesteld. Misschien ben ik daar zelf enigszins schuld aan, al had de auteur mijn gedetailleerd artikel over de kerkelijke politiek, waarop de door hem tot leidraad genomen levensschets van de koning gebaseerd is, met vrucht kunnen raadplegen. In dit verband had hij ook een intensiever gebruik kunnen maken van de stukken uit de afdeling Staatssecretarie van het Algemeen Rijksarchief voor die passages waar hij nu (p. 116, 119) bij vermoedens is blijven steken. Dat Janssen in de Franse Tijd zo veel mogelijk in overeenstemming met de Franse wetten wilde handelen (p. 174) is mijns inziens onjuist. In diens, door Estié zelf met succes geplunderde, handgeschreven overwegingen staat meer dan eens te lezen dat hij de Franse boot zo veel mogelijk heeft willen afhouden. Als rooms-katholiek kerkhistoricus tenslotte heb ik met de ogen geknipperd toen ik op p. 200 las, dat het Reglement 'als de bekroning van het emancipatieproces' van de Evangelisch-Lutherse-gemeenten kan worden gezien. Dat kan natuurlijk wel, maar of dat dan terecht geschiedt, waag ik ernstig te betwijfelen. Misschien moet het DNK nog eens een colloquium aan het vraagstuk van de emancipatie der geloofsgemeenschappen wijden!

J. A. Bornewasser